
Diskuse

Dana Bittnerová, Mirjam Moravcová a kolektiv: *Kdo jsem a kam patřím?* Sofis, Praha 2005, 459 s.

Publikace *Kdo jsem a kam patřím?* je sborníkem textů věnovaných problematice etnických menšin na území České republiky se zaměřením na romskou komunitu. Té se věnují především Helena Nosková s Mirjam Moravcovou (Struktura etnických menšin a imigračních skupin v České republice – vývoj let 1918–2001), ale také Dana Bittnerová, Štěpán Bolf, Markéta Hajská, Petra Sedláčková, Lenka Budilová a Lucie Hrdličková (Konstrukce etnické identity Romů v České republice). Různými jinými menšinami v České republice se zabývali Ondřej Klípa (polskou), Hedvika Novotná a Pavlína Brzáková (ukrajinskou), Helena Nosková (maďarskou), Lenka Němcová (řeckou), Mirjam Moravcová s Danou Bittnerovou (bulharskou), Petra Jeřábková („čínskou“ a „nigerijskou“), Michaela Šmídová („běloruskou“), Zuzana Odstrčilová („albánskou“), Zuzana Korecká („makedonskou“ – z bývalé Jugoslávie) a Martina Jirasová s Jitkou Slezákovou („vietnamskou“); do uvozovek přitom dávám etnika, jež podle platné legislativy nemají status etnické (národnostní) menšiny. Podle klasifikace Úřadu vlády ČR by totiž šlo pouze o romskou, slovenskou, německou, polskou, maďarskou, ruskou, rusínskou, židovskou, ukrajinskou, řeckou, bulharskou, chorvatskou a srbskou menšinu a rozšíření tohoto „seznamu“ o další národnostní menšiny vyžaduje vysvětlení a metodologické ukotvení, které v recenzovaném sborníku bohužel postrádám.

Hned v úvodu text sice naráží na tři podstatné faktory, které nelze opomíjet při analýze jakéhokoli „etnika“, ale jejich rozpracování není dostatečné. Jedná se o (1.) historický faktor: vlivem války a poválečných událostí došlo na českém území k výrazné proměně národnostní skladby populace; (2.) metodologický faktor: ve sčítáních lidu došlo k posunu od spojování národnosti s mateřským jazykem (nevhodnost tohoto spojení bude rozvedena dále v textu až po sebedeklarativní charakter národnosti (úskalí tohoto postupu budou také zmíněna). V roce 2001 tak byli do sčítání lidu zahrnuti i cizinci s pobytem na území ČR nad 90 dní, přičemž zahraniční pracovníci, ale i čekatelé na pracovní azyl mohou být zároveň zahrnuti i pod obyvatelstvo s trvalým pobytem (tímto metodologickým problémem se v ČR zabývá např. Tadeusz Siwek z Ost-

ravské univerzity); (3.) faktor míry homogenity: je takřka nemožné považovat jakoukoli etnickou menšinu za homogenní celek, záleží vždy na tom, jaké kritérium je ke stanovení menšiny použito, a nikdy nemůže jít o vyčerpávající popis. Poměrně zavádějící je proto už sám nadpis předmluvy celého sborníku od Dany Bittnerové „Sebepojetí etnik v ‚otevřené‘ české společnosti“ (s. 5). Sebepojetí (sebedeclarace) je totiž hlavní předpoklad při udávání národnosti, zatímco společný etnický původ se odvíjí od mateřského jazyka, společné historie a kultury. Mateřský jazyk ovšem zdaleka nemusí být dostačujícím faktorem pro určení příslušnosti k etniku. Může se stát, že člověk, který se jinak s daným etnikem ztotožňuje (sebedeclarace), má za mateřský jazyk jinou řeč než dané etnikum. To je častým případem romského etnika (kromě romštiny je zde mateřským jazykem často čeština, slovenština a jiné). V některých případech hrají větší roli než mateřský jazyk jiné aspekty, například náboženství; jako další příklad lze uvést tzv. Mazuřany v Polsku, kteří sice ve sčítáních lidu ve dvacátých a třicátých letech dvacátého století jako svůj mateřský jazyk uváděli polštinu, ale přesto se s Poláky neztotožňovali. U mnohých etnik je dále problematické vymezení společné historie.

Recenzovaná kniha si vytkla poměrně složitý cíl, zmapování etnických menšin v České republice. Přitom však došlo k základnímu metodologickému opomenutí, protože v knize chybí vysvětlení stěžejních pojmů jako „etnická menšina“, „národnost“, „národ“ nebo „cizinec“. Text pracuje především se třemi pojmy – s národnostními, etnickými a imigračními skupinami, aniž je nějak výrazněji odlišuje. Je sice pravda, že u dat ze sčítání lidu z let 1921 a 1930 je v případě národnosti v textu poznámka, že tato data se odvíjejí zejména od mateřského jazyka, v textu však takto vymezená národnost není dostatečně oddělena od novodobé definice založené čistě na sebedeclaraci. Pokud je tedy „etnikum“ vymezeno neměřitelnou společnou historií a mateřským jazykem, „národnost“ je určena sebedeclarativně a pouze kategorie „cizinec“ má jasnou definici, je prakticky nemožné pracovat s těmito pojmy jako s homogenním celkem. Sporné je i samo vymezení národnostních menšin, jak je prezentováno na stránkách Úřadu vlády ČR pro národnostní menšiny. Například u chorvatské a speciálně srbské národnostní menšiny by se o společnou historii na území ČR dalo dlouze diskutovat, ale stejně tak například i u menšiny bulharské či řecké. Vědecký text by přitom měl tyto nedostatky reflektovat, zatímco ve skutečnosti sám zaměňuje pojmy etnikum a národnost, pracovní a jiné imigrace, stejně jako nebere ohled na historické imigrační vlny, jež daly základ národnostním menšinám na území ČR.

Sborník využívá metody individuálních biografí ke zobecnování na skupiny příslušníků národnostních menšin, naprosto nepřijatelné je však srovnávat data z nesrovnatelných zdrojů. Příkladem jsou tabulky 1 a 2 na straně 265, věnované sečteným osobám deklarujícím bulharskou národnost v roce 1991 a osobám se státním občanstvím Bulharska s délkou pobytu nad 1 rok (*jedná se tedy o celkové počty cizinců včetně azylantů, a to bez cizinců s vízy nad 90 dnů, kteří podmínku délky pobytu nad 1 rok nespĺňují. Cizinci s povolením k pobytu jsou zahrnováni do populace ČR – škoda, že se tato poznámka v textu neobjevila*). Jednak v roce 1991 ještě ani kategorie osob s cizím státním občanstvím pobývajících na území ČR déle jak rok neexistovala, ale především deklarativní údaje ze sčítání nelze kombinovat s pevně danými údaji státního občanství. Data ze sčítání lidu a z Cizinecké a pohraniční policie ČR jsou naprosto nesrovnatelná. V této souvislosti je více než zavádějící tvrzení poznámky pod textem, že „Bulhaři, kteří mají české státní občanství, tvoří ... malou skupinu v rámci bulharské komunity v České republice“ (s. 264). Na místě by byla formulace, že osoby, jež se v censu přihlásily k bulharské národnosti a zároveň udaly české státní občanství (opět je nutno mít na paměti, že data za státní občanství ze sčítání lidu nekorespondují s daty z jiných zdrojů), tvořily jen poměrně malou část všech osob hlásících se ve sčítání lidu k bulharské národnosti. Autorům k dobru nutno připočíst, že se nepokusili spojit podíl osob se státním občanstvím z dat Cizinecké a pohraniční policie ČR s podílem osob hlásících se k bulharské národnosti ze SLDB. Ovšem řazení tabulek 1 a 2 na straně 265, kde data ze sčítání jsou k roku 1991 a data z Cizinecké a pohraniční policie ČR k roku 2001, bez dostatečného varování, že jde o údaje nesrovnatelné, nedělá předkládané publikaci dobrou vizitku.

Dalším problémem je, že ani v rámci statistik Evropské unie nejsou data za etnické menšiny srovnatelná. Například v Německu nemají turečtí gastarbeiteri status národnostní menšiny, zatímco v ČR existuje například ukrajinská národnostní menšina, třebaže se ve většině případů jedná také o ekonomickou imigraci. Navíc mezinárodní statistiky (hlavně v oblasti genderové statistiky se odvíjející od doporučených indikátorů na Pekingské konferenci) přicházejí s požadavkem sledování různých faktorů za etnické menšiny (např. vzdělání) a často si neuvědomují metodologická úskalí v podobě různých definic etnik v rámci EU (nemožnost srovnávání dat, zavádějící interpretace). Problematické je také zařazení skupin imigrantů s ryze ekonomickými motivy migrace, jež jsou někdy zahrnováni pod pojem etnikum (vietnamští migranti v devadesátých letech, čínští, mongolští a další imigranti). Vietnamská menšina napří-

klad nemá status etnika, má však poměrně velmi početné zastoupení. Osoby s vietnamským občanstvím k nám totiž přicházely už od roku 1956, přičemž se jednalo o imigraci z důvodů válečného konfliktu ve Vietnamu (sirotci v Chrastavě, malé skupinky studentů) a zároveň o imigraci z důvodů zvýšení kvalifikace. Od roku 1967 do roku 1973 se v českých podnicích úspěšně zapracovalo více jak 2 000 vietnamských praktikantů. Smlouva s Vietnamem z roku 1974 umožnila příliv hlavně vietnamských učňů v devíti turnusech. Následné smlouvy z let 1979 a 1980 počítaly s novými uční, stážisty a praktikanty v různých oborech strojírenství, metalurgii a ve spotřebním průmyslu. Pobyt byl sjednán učňům na sedm let, stážistům na čtyři roky s možností jeho prodloužení. Nejvíce Vietnamců přicházelo počátkem osmdesátých let (tou dobou jich byly v ČR řádově desetitisíce; mezi příchozími přitom téměř z 80 % převažovali muži), do konce osmdesátých let se počet příchozích snižoval. Po roce 1989 dochází k dalším vlnám imigrace osob s občanstvím Vietnamu, přičemž se jedná o ryze ekonomické důvody. Již usazené osoby vietnamského původu, které zde získaly zaměstnání a často i vyšší vzdělání, se stávají základnou pro novou imigraci, představují pro tyto příchozí nepominutelný sociální kapitál. Nová imigrace Vietnamců přichází ve dvou velkých vlnách (v letech 1990–1992 a v polovině devadesátých let). Vietnamské etnikum je dnes zastoupeno ve všech krajích České republiky a vyznačuje se značnou mírou uzavřenosti. Podobnou „ekonomickou vlnu přistěhovalých osob z Asie“ představuje také relativně velmi uzavřená čínská komunita. V případě Vietnamců i Číňanů na území ČR je ale třeba si uvědomit, že z Vietnamu i Číny přicházejí lidé z různých oblastí, příslušníci různých národnostních menšin, kteří často netvoří homogenní celek.

Otázka čínské etnické skupiny (s. 294-304) je proto velmi diskutabilní. Zde se autoři pro jistotu vyhnuli datovým údajům – a udělali dobře –, přesto jsou v textu některá velmi sporná tvrzení. V závěru kapitoly se například tvrdí, že „Číňané odvozují svou identitu od výchozího etnika. Nejdůležitějšími prvky, na kterých staví (stavějí) svou kulturu v České republice, jsou především strava, čínské tradice a jazyk“ (s. 304). Jenže čínská společnost je tvořena majoritními Chany jen zhruba z 90 %, ale jsou zde také další etnika, například Čuangové, Mandžuvé, Chuajové, Miaové, Vejvuerové, Iové (každé z těchto etnik má více než 6 milionů osob, Čuangů je více než 15 milionů). Tato etnika mají různé demografické (plodnost, úmrtnost), sociální (úroveň vzdělání, úroveň vzdělání žen) a ekonomické charakteristiky. Navíc neexistuje jediný čínský (mateřský) jazyk – je jich celá řada. Uvádět proto za nejdůležitější prvek tvořící čínskou kulturu stravu, je vzhledem k rozmanitosti plodin v závislosti na geografické

poloze jednotlivých regionů Číny opět přinejmenším zkreslující, navíc strava jako identifikační prvek etnika neobstojí.

Velmi problematické je také vymezení albánského národa: „jednotu etnické identity Albáncov do začnej miery komplikuje skutočnosť, že hranice albánskeho štátu nezahŕňajú všetky územia, ktoré sú Albáncami chápané ako etnicky albánské“ (s. 236). Problémem je Kosovo, řecká Makedonie, ale i další území. Zatím neexistuje na světě precedens, kdy by jeden národ měl dva samostatné státy. Společný jazyk jako důvod pro sloučení dvou států pod jeden (anexe) sloužil naposledy v době před druhou světovou válkou, kdy bylo k Německu připojeno Rakousko. Etnické menšiny žijící na území jiného suverénního státu jsou naopak v bohaté evropské historii častým jevem. Tyto menšiny se mohou hlásit ke svému kulturnímu odkazu, ke svým kořenům, ale nemohou vydávat území jiného suverénního státu za své. Tím by vznikl precedens pro jakoukoli menšinu kdekoli na světě (a rozhodně v tomto počínání nelze spatřovat proces vzniku národních států v Evropě v 19. století – tam se menšina nehlásila k většinové populaci v jiném státním útvaru, ale početná etnická skupina se hlásila ke svým historickým kořenům a svému historicky danému území). Ve výčtu problémů by se dalo pokračovat. Například u nigerijské etnické skupiny jsou sice vyjmenovány kmeny, které jsou na našem území zastoupeny (celkově se zde tyto osoby pohybují pouze v desítkách osob), i fakt, že se tito lidé na našem území (údajně) hlásí ke křesťanství, ale přesto se zde objevuje nálepka „nigerijské etnické skupiny“ (s. 315). Pokud se bere v potaz náboženství, je nutné zmínit, že početná část nigerijské populace se hlásí k islámu a „nigerijské etnikum“ je vzhledem k velké etnické diferenciaci a etnickým konfliktům se sousedními zeměmi (Čad) stejně problematickým termínem jako etnika čínská či vietnamská.

Přes všechny tyto nedostatky bych však chtěl předkládanou publikaci vyzvednout, a to hlavně a jediné pro její neocenitelnou výpověď o životě romské populace v ČR, i z hlediska různých regionů. Kdyby si byl předložený text vytkl za cíl toto a nepouštěl se do všemožných jiných problematik, jež pak nechává okrajově či polovičatě zpracované, mohl to být jedinečný příspěvek k romské problematice v České republice. V tomto ohledu publikaci rozhodně doporučuji studentům humanitních oborů i jako podklad pro vědecké diskuse k termínům národ, národnost, etnikum. V ostatních případech snažení autorského kolektivu a obou editorek bohužel nepřineslo dostatečné výsledky.

Marek Řezanka